

15 ÉVES A KALEIDOSCOPE

A tizenöt éves *Kaleidoscope* helye a magyarországi művelődéstörténeti folyóiratok között

15 YEARS OF KALEIDOSCOPE

The Place of the Fifteen-Year-Old *Kaleidoscope* Among Hungarian Cultural History Journals

prof. dr. Monok István DSc

MTA Könyvtár és Információs Központ főigazgatója, a Tokaj-Hegylaja Egyetem egyetemi tanára
monok.istvan@konyvtar.mta.hu, orcid.org/0000-0001-7165-0252,

Initially submitted Sept.10, 2025; accepted for publication Sept,30.2025

Abstract

Cultural history is not recognized as an independent academic discipline. Its study requires interdisciplinary knowledge, given that anyone wishing to present their knowledge coupled with other academic disciplines must have a very deep understanding of his/her own field. This paper lists the journals and manuals that have been and are referred to as "cultural history" journals in Hungary, highlighting their different perspectives and methodological approaches. It also concerns the generational nature of scientific practice, as well as the fact that no scientific journal can exist without devoted individuals. Thus these persons inevitably hallmark the image of the journal they edit.

Kulcsszavak: kultúrtörténet, orvostörténet, könyv- és folyóirat-kiadás története

Keywords: cultural history, history of medicine, history of book and periodical publishing

Initially submitted May.21, 2025; accepted for publication Sept,30.2025

Ha betekintünk bármelyik nagyobb könyvtár, digitális gyűjtemény katalógusába, és a „művelődéstörténet” tárgyszó szerint keresünk folyóirat címekre, akkor bizony tengernyi találattal kell szembesülnünk. A „művelődéstörténeti folyóirat” alcím sok helyütt szerepel, az 1874-ben alapított *Erdélyi Múzeum*éban éppen úgy, mint az 1988-ban indult *Szarvasi Krónika, Művelődéstörténeti és közművelődési folyóirat*éban. Ennek oka ugyanaz, mint amely azt a helyzetet okozza, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Művelődéstörténeti Bizottsága egy „osztályközi állandó bizottság”, miután valamennyi tudományterület tudományos szakmai bizottsága is kompetensnek tudja magát a művelődéstörténeti kérdésekben. Valóban sokfajta művelődéstörténet létezik, és létjogosult. Az említett osztályközi bizottság 2015-ben vette számba azt, hogy a művelődéstörténet kézikönyveiben milyen sokféle kutatási terület eredményeit kellett egy kétségtelenül igényelt, tudományközi szemlélettel összefoglalni. Ez alkalommal Krász Lilla foglalta össze¹ azokat a tudnivalókat, amelyek a jelzett megközelítéssel az orvostörténeti kutatásokról szólnak.

¹ Krász Lilla, *A medicina reprezentációi a magyar művelődéstörténet-írásban, Eredmények és perspektívák*, in *Mérföldkövek a magyar művelődéstörténet-írásban, Tanulmányok*, szerk. Monok István, Budapest–Eger, Kossuth, EKF, 2015 (Kulturális örökség), 97–117.

Komoly történelmi múlttal rendelkező lapokkal tudjuk kezdeni bevezető gondolatainkat a művelődéstörténet folyóiratairól. A könyves művelődés magyarországi történetére koncentrálnak a *Magyar Könyvszemle* 1876 óta, azonban az 1990-es politikai és gazdasági rendszerváltás után indult el több, szemléletében külön-külön másként új olyan szakmai lap, amely művelődéstörténetinek mondható, hangsúlyosan is. Géczi János szerint a neveléstudomány lényege a művelődéstörténet.² Ebben a szellemben szerkeszti az *Iskolakultúra* című folyóiratot immár harminc éve. Hatása is van, hiszen a 2004-ben alapított *Neveléstörténet* folyóirat új folyama, amelyet a Kodolányi János Egyetem *Polymatheia* főcímmel ad ki, nem csupán viseli a „művelődés- és neveléstörténet” alcímet, hanem tartalmilag valóban nyitottabb, mint elődje volt.

Ha egy egyetemen művelődéstörténet szakot, vagy tanszéket akartak alapítani, akkor leginkább a történészek ágáltak ez ellen (legtöbbször sikerrel), mondván, hogy a művelődés története a gazdaság-, a társadalom-, vagy a politikai történethez hasonlóan az ő terepük, így felesleges lenne azt felszabdalni. Az 1987-ben a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében alapított sorozat – *Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok* – 43 kötete is ezt kívánta leszögezni. Kiváló bizonyága a pusztán történészi művelődés-szemléletnek az egyébként a művelődéstörténetírás mérföldkövének számító *Magyar kódex* hat kötete,³ amelynek háromkötetes összefoglalása angolul is megjelent.⁴ Könyvtörténeti fejezete nincsen, a tudomány- és technikatörténet is csak érintőlegesen szerepel.

Az idő persze változott (s benne mi is), és a fiatal történész generáció már – a rendszerváltásnak és a kutatás technika környezetváltozásának köszönhetően is – másfajta „történész-művelődéstörténetet” képzelt el, és írt. Ahogy ezt a *Korall*, alcímében „társadalomtörténeti” folyóirat tanúsítja. A 2000 óta megjelent 98 kötetnek bármelyikét kézbe véve láthatjuk, hogy nincsen olyan történeti téma, amely ne lenne tárgyalható művelődéstörténeti felütéssel. *Mutatis mutandis* persze, azonban a nő- és viselettörténet, az utazás, az olvasás, akár városok és az intézmények krónikája is ilyen; még a historiográfiáé is. Az oktatási intézmények története talán szorosabban kötődik a művelődéstörténet szemléletéhez, ahogy ezt a Pécsi Tudományegyetem 2014-ben alapított művelődés- és egyetemtörténeti folyóirata (*Per Aspera ad Astra*) bizonyítja. Ennek mintegy az ellentételezése az Akadémiai Kiadó könyvsorozata a *Folklór a magyar művelődéstörténetben*. Az intézményes oktatás históriájának ellentételezését értem.

Az egyháztörténet Magyarországon fél évszázadon keresztül nem a támogatott szabadságfokú (*Freiheitsstufe*)⁵ szakmai területek közé tartozott. Ennek, no meg az egyháznak, mint intézménynek a hatalmi törekvéseinek megfelelően azonban ma újjáéledt. Természetes is,

² Géczi János, *A neveléstudomány történeti dimenziói* – <https://ofi.oh.gov.hu/tudastar/geczi-janos> (2025. július 14.)

³ *Magyar kódex*, főszerk. Szentpéteri József, 1–6. kötet, Budapest, Kossuth Kiadó–Enciklopédia Humana Egyesület, 1991–2001.

⁴ *Psalmus Hungaricus, A Hungarian cultural history*, vol. I–III., conceived by Margit Katalin Szakács, ed. by József Szentpétery, Budapest, ELKHLH BTK, 2023.

⁵ A német nyelvben is újként elismert szóalkotás magyar irodalomtörténészek nevéhez kötődik: *Freiheitsstufen der Literaturverbreitung, Zensurfragen, verbotene und verfolgte Bücher*, hrsg. von József Jankovics, S. Katalin Németh, Wiesbaden, Harrassowitz, 1998 (Wolfenbütteler Abhandlungen zur Renaissanceforschung, 18.)

hogyan azoknak az egyházaknak és a vallásoknak a története, amelyek a császárság és a pápaság hatalmi kompromisszumára alapozottan legalább ezer évig a kultusz őrei lehettek, egyben művelődéstörténet is. Ilyen értelemben függetlenül az egyházak, egyházi intézmények történetének burjánzó szakirodalmától a *Művelődéstörténeti műhely, Rendtörténeti konferenciák* című sorozat talán a leginkább figyelemre méltó.

Az orvoslás és a gyógyászat története is legalább kettős arcú. Erre utal az orvostörténeti szakirodalomban közhelyként (*locus communis*) idézett Galénosz-mondás, „*quod optimus medicus sit quoque philosophus*”. A kérdés az manapság, és ez az alapkérdése a magyarországi gyógyítás-történet régibb lapjának (*Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de historia artis medicinae*, 1(1955)) éppúgy, mint a *Kaleidoscopehistory*-nak, hogy parafrázálhadjuk-e az idézett mondást így?: „*Quod optimus medicus sit quoque historicus.*” És ezzel elértünk a tízenöt éves *Kaleidoscopehistory* folyóirat laudációjához is, és ahhoz a szerephez, amelyet az 1997-ben indított *Ponticulus Hungaricus*⁶ az alcímében közöl: „hidacska a humaniorák és a reáliák között”.

A *Kaleidoscopehistory* kapcsán ugyanis illik a szorosabban a medicinához kötődő művelődéstörténetről – és nem a másfajta művelődéstörténetekről – szólni, és arról, hogy mi az, ami egyedivé teszi ezt a lapot. Minden tartalmi mondanivaló előtt azonban húzzuk alá azt az általános igazságot is hordozó tény, hogy egyetlen folyóirat, egyetlen könyvsorozat sem létezne, ha mögöttük nem állna egy-egy elkötelezett, és mondjuk ki, megszállott ember. A *Kaleidoscopehistory* mögött ilyen Forrai Judit, akinek következetessége és makacssága nélkül nem jutott volna el idáig a lap, nevesen, hogy a tízenötödik évfolyamát köszönhetjük.

Amikor a könyvkiadók privatizációja után vezetőket kerestek a tulajdonosok a megszerzett kiadók élére, akkor megvizsgálták, hogy melyik magyarországi folyóiratnak milyen a szerzői gárdája. Milyen széleskörű kapcsolatainak vannak egyes lapok szerkesztőinek a magyar értelmiséggel. E vizsgálat alapján kérték fel a kiadók új vezetőit. Azt gondolom, ha ma történe ez a vizsgálat, a *Kaleidoscopehistory* főszerkesztője sok állásajánlatot kapna. Imponálón széleskörű a kapcsolati hálója a lapnak, nem egyszerűen interdiszciplináris az eddigi tartalma, hanem az egyes szakmák egyenként több szerzővel képviseltetik magukat. Az egyes diszciplínák több műhelye is szót kapott az elmúlt tíz évben, és mindegyik iskola a maga szempontjából értelmez olyan történeteket, amelyek kötődnek az orvoslás és a gyógyítás történetéhez. Természetesen vannak hangsúlyok aszerint, hogy milyen érdeklődésű emberek képezik a szerkesztők ismerősi körét. Így például az ókor és a XVIII. század talán hangsúlyosabb, mint a többi időszak, de ez nem bántó aránytalanság, hanem inkább az emberi kapcsolatok természetének a tükré. Fontos aláhúzni, hogy napjainknak a butaságig túlpolitizált világában ez a folyóirat olyan, egymással normálisan együttműködő szakemberek írásait közölte, akik sokféle valláshoz, vagy éppen politikai ízléshez kötődnek. Intézményesen is az állami és egyházi egyetemek oktatói, kutatói ugyanúgy jelen vannak, mint az egyházi intézmények, vagy éppen a magán kutatóintézetek munkatársai.

⁶ <http://www.ponticulus.hu/index.html> 2025. július 14.) A XXIX. évfolyamát élő elektronikus újság ugyancsak művelődéstörténeti, szellemi gazdája *A Neumann János Számítógép-tudományi Társaság Közzétartási Szakosztálya*.

Külön említendő a generációk együttléte a lapban. Banális és közhelyszerű a dolog, hiszen a kutatóhelyeken, az egyetemi tanszékeken, a könyvtárakban vagy levéltárakban értelemszerűen együtt vannak. Kis hazánkban talán mégis fontos kiemelni azt, hogy ez a lap is külön figyelmet fordít arra, hogy kezdő kutatók eredményeit is közreadja úgy, hogy a leírt ismeretek nem intézményesített, de mégiscsak *peer review*-it a saját, idősebb munkatársaik végzik el. Minden tudománymetriai formai követelménynek megfelel, nyílt hozzáférésű, a közlemények digitális azonosítóval bírnak (DOI) stb.

Több az orvosi végzettségű a szerzők közt. Fontos ez, hiszen nem unatkozó emberekről van szó, hanem olyan, a történeti kérdések iránt érdeklődő szakemberekről, akik szemléletben nagyon jól egészítik ki a szakmaszerűen történész kollégáik mondandóját. Sőt, egy világhírű agysebészrel beszélgetve meglepett, amikor azt mondta, hogy ha most 35 éves lenne, és még jobb agysebészé akarna válni, akkor két évig csak generatív grammatikát tanulna. Sajnos – vagy talán jó is ez – nem vagyunk egyszerre képzett történészek, nyelvészek, vagy éppen filozófusok, és a gyógyítás szakemberei. Pedig nem baj, ha egy orvostörténeti témáról író történész meg tudja különböztetni a sípcsontot a singcsonttól, de sohasem fogja úgy érteni/megérteni a vonatkozó történeti szövegeket, mint egy orvos, vagy éppen a gyógyítás más területén gyakorlatot is szerzett szakember. A szakmatörténetek örök dilemmája ez, de ebben is, mint általában, a verseny helyett az együttműködésre kell törekedni. A *Kaleidoscopehistory* egy ilyen együttműködési felület.

Széles terület, ahogy azt a tény is jelzi, hogy a rovatok száma huszonhét. Nem tartom feladatomnak ezeket felsorolni, de fontosnak tartom, hogy jelezzem, történeti síkban szó esik itt az orvosi technikáról, neves orvosokról, gyógyítókról és – ez fontos – betegekről. A beteg története az orvoslás történetének figyelembe veendő tükörképe. A lapból is világos, hogy az orvoslás nem egyszerűen szakmai kérdések halmaza – sokan mondanák: sajnós – hanem társadalmi jelenség. Ha ez, akkor társadalomtörténete is van. A nőtörténetnek ugyanúgy van orvosi oldala, mint a gender-ismereteknek (a kettő ugye nagyon nem ugyanaz). [A „*Kultúrtörténet neme*” rovatcím kiváló magyarítása a „*Gender Studies*”-nak.] A járványok története éppúgy társadalom és gazdaságtörténet is, mint a szexualitás históriája. No és az orvosok emlékezete, vagy az orvosokra való emlékezés története sem pusztán orvosi szakmatörténet.

A gondolatot folytathatjuk az oktatás ide kapcsolásával, zárva emlékezésünket, laudációkat annak megemlékezésével, hogy létezik a *Kaleidoscope Könyvek* sorozat is. Forgách Lajos és Forrai Judit könyve par excellence oktatási, illetve pedagógiai szakkönyv. A folyóirat tematikus sokszínűségének megfelelően a könyvek sorozata is ilyen: az időrendbe rendezett adatgyűjtés a mikrobiológia történetéről jól megfér az olyan tanulmánygyűjteménnyel, amelyben a szerző a középkortól napjainkig terjedő időben alkotott képekről, a test, a lélek és az érzelmek együttes ábrázolásáról értekezik.

Sokan idézik mostanság Bolyai János szemléletét, aki a *közgyűjtemény (könyvtár, levéltár, múzeum) – egyetem – akadémia hármasságában*, harmonikus párbeszédében látta az emberi tudás gyarapodásának zálogát. (Vajha kis hazánk politikusa, magukat gazdáinak képzelő egyedei is hallottak erről?) A *Kaleidoscopehistory* változatos rovat-világával – ahogy azokat

tartalmi és forrás megjelenés szempontból is megjeleníti –, és közlési gyakorlatával ezt a harmóniát testesíti meg az orvoslás történetére koncentrálna.